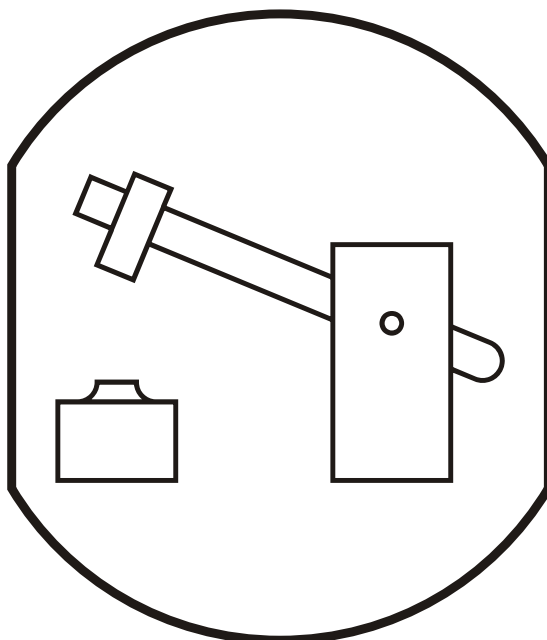




Grzegorz Szyniec

Dawne hutnictwo w gminie Lasowice Wielkie



Lasowice Wielkie 2021

Publikacja hobbystyczna z serii

Historia lokalna ziemi oleskiej i lublinieckiej

Spis treści

Wstęp.....	3
Laskowice, fryszeria - Huta Luizy.....	4
Oś, huta szkła.....	5
Szumirad, fryszeria.....	5
Szumirad, huta mosiądzu.....	6
Szumirad Kamieniec, wielki piec.....	7
Szumirad Radomil, cajiarnia.....	8
Szumirad Radomil, fryszeria.....	9
Szumirad Radomil, walcownia.....	9
Szumirad Ryczek, cajiarnia.....	10
Szumirad Sobisz (Nowy Sobisz), fryszeria.....	10
Szumirad Sobisz (Stary Sobisz), cajiarnia.....	11
Trzebiszyn, fryszeria.....	11
Trzebiszyn, kuźnica.....	12
Tuły, cajiarnia.....	12
Tuły, fryszeria.....	13
Wędrynia, fryszeria.....	13
Inne zakłady produkcyjne.....	14
Znaki fabryczne.....	15

Wstęp

Od 1973 r. gminę Lasowice Wielkie tworzy 13 wsi: Chocianowice, Chudoba, Ciarka, Gronowice, Jasienie, Laskowice, Lasowice Małe, Lasowice Wielkie, Oś, Szumirad, Trzebiszyn, Tuły i Wędrynia¹. Najstarszym śladem działalności hutniczej na tym obszarze jest pozostałość dymarki z czasów kultury przeworskiej, odkryta przez Wojciecha A. Łonaka w Ciarce². Dalsze dowody pochodzą dopiero z czasów nowożytnych, kiedy występowały tu 3 rodzaje hutnictwa: żelaza, metali nieżelaznych i szkła.

Pionierem jego rozwoju był wywodzący się z czeskiego rycerstwa Johann Georg von Jänisch³. W latach 1717–1738 dzierżawił i zarządzał hutą mosiądzu i towarzyszącymi zakładami hutniczymi grafów von Hoym w Kotlarni⁴. Jednocześnie Jänisch lub ktoś bliski prawdopodobnie przejściowo dzierżawił Szumirad, gdzie w 1721 r. odnotowano krewnego⁵. Od 1725 r. nie, ale w 1727 r. to zainteresowanie wróciło, co wynika z analizy rozlicznych transakcji Georga Daniela von Schönowski'ego⁶. To od niego Jänisch ostatecznie kupił Szumirad, po czym zaraz wystawił wielozakładowe przedsiębiorstwo – Szumiradzką Hutę, której serce, czyli wielki piec zlokalizował w Szumiradzie Kamieńcu⁷. Być może za tą lokalizacją przemawiało sąsiedztwo tartaku⁸. W każdym razie w zaledwie ćwierć wieku od poświęcenia pierwszego wielkiego pieca (Trachy Stara Kuźnia, 1703 r.) Szumirad dołączył do nobilitowanego grona śląskich miejscowości, w których prowadzono przemysłowy wytop surówki żelaza⁹.

Jänisch zawarł kontrakt z pruskim skarbem wojzkowym na dostawę amunicji. W dobie wojen między Austrią a Prusami produkował bomby, granaty i kule armatnie dla śląskich twierdz. Nie podobało się to byłemu pracodawcy i konkurentowi Jänischa – Juliusowi Gebhardowi von Hoym, który doprowadził do bankructwa Jänischa w 1751 r., a w 1753 r. wylicytował jego majątek i realizował własny kontrakt na dostawę amunicji¹⁰.

Drugie tchnienie Szumiradowi dał na przełomie XVIII i XIX w. książę Friedrich Ludwig zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen, który w 1782 r., poprzez małżeństwo z Amalie von Hoym (zakończony rozwodem w 1799 r.), wszedł w posiadanie rozległych majątków na Górnym Śląsku¹¹. Na obecnym obszarze gminy Lasowice Wielkie były to miejscowości: Chudoba, Gronowice, Laskowice, Lasowice Małe, Lasowice Wielkie, Szumirad i Trzebiszyn¹². Wkrótce Szumirad wyrósł na największy ośrodek przemysłu hutniczego w

1 Uchwała Nr XVIII/100/72 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu z dnia 6 grudnia 1972 r. w sprawie utworzenia gmin w województwie opolskim

2 W.A. Łonak, *Ziemia oleska w pradziejach*, [w:] „Rocznik powiatu oleskiego” 2020, nr 13, s. 85

3 E.H. Kneschke, *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon [...]*, t. 4, Leipzig 1863, s. 542

4 H. Fechner, *Geschichte des Schlesischen Berg- und Hüttenwesens in der Zeit Friedrich's des Grossen, Friedrich Wilhelm's II. und Friedrich Wilhelm's III. 1741 bis 1806*, cz. 1, Berlin 1903, s. 10

5 A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, Ratibor 1861, s. 240

6 J. Farys, *Księga historii Ziemi Turawskiej*, cz. 1, Opole 2013, s. 71

7 *Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im preussischen Staate*, t. 50, Berlin 1902, s. 691

8 J. Farys, *Księga [...]*, op. cit.

9 H. Fechner, *Geschichte [...]*, op. cit., s. 11

10 *Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im preussischen Staate*, t. 49, Berlin 1901, s. 533; *Zeitschrift [...]* 1902, op. cit., s. 365, 692

11 A. Perlick, *Oberschlesische Berg- und Hüttenleute [...]*, Kitzingen 1953, s. 46

12 F.A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 2, Brieg 1783, s. 184 i dalsze; por.: G. Kraus, *Christiane Fürstin von der Osten-Sacken [...]*, Stuttgart 2001, s. 148

powiecie oleskim¹³, zaś Szumiradzka Huta uzyskała rangę pierwszej na Śląsku¹⁴. W 1805 r. wyprodukowała 11520 cetnarów żelaza surowego, 7200 cetnarów żelaza sztabowego i 1000 cetnarów żelaza cajniarskiego. W 1806 r. przyniosła 4992 talarów Rzeszy zysku¹⁵.

Dzieło kontynuowali spadkobiercy. Książę August zu Hohenlohe-Oehringen utworzył Departament i Urząd Hutniczy w Szumiradzie, któremu podporządkował wszystkie swoje zakłady hutnicze na obecnym obszarze gminy Lasowice Wielkie oraz wielki piec – Hutę Pauliny w Więckowicach. W 1846 r. – szczytowym okresie rozwoju – Szumiradzka Huta wyprodukowała 22.500 cetnarów żelaza surowego, 10.750 cetnarów żelaza sztabowego, 10.700 cetnarów żelaza kolbowego do walcowni, 7500 cetnarów żelaza ciętego, 2500 cetnarów żeliwa, 1800 cetnarów czarnej blachy i 1250 lub 1200 cetnarów żelaza cajniarskiego¹⁶.

Książę Hugo zu Hohenlohe-Oehringen z Urzędu Hutniczego w Szumiradzie wyodrębnił Urząd Hutniczy w Szumiradzie Kamieńcu i Urząd Hutniczy w Więckowicach, którym podporządkował odnośnie wielkie piece¹⁷.

Przeszło stuletnie inwestowanie w miejscowe hutnictwo znalazło swój finał w nadaniu Szumiradowi statusu miasteczka, które w 1855 r. liczyło (wraz ze Starą Chudobą) 1008 mieszkańców¹⁸. Niemniej zakłady hutnicze istniały nie tylko w Szumiradzie. Jeszcze w 1857 r. na obecnym obszarze gminy Lasowice Wielkie było 378 (!) członków rodzin hutniczych¹⁹. Przyjrzyjmy się przeglądowo wszystkim ich chlebowodawcom.

Laskowice, fryszeria – Huta Luizy

W 1838 r. zbudowana przez księcia Augusta zu Hohenlohe-Oehringen, w miejsce folwarku i młyna Tille, nad rzeką Budkowiczanką, jako część Szumiradzkiej Huty²⁰.

W 1840 r. wyprodukowała 1800 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 5 talarów Rzeszy, zatrudniała 5 robotników²¹.

W 1846 r. podlegała Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukowała 2500 cetnarów żelaza sztabowego²².

W 1853 r. podlegała tak samo, wyprodukowała 2500 cetnarów żelaza sztabowego²³.

W 1857 r. wyprodukowała 2100 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 12.250 talarów, zatrudniała 5 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 26 członków swoich rodzin²⁴.

13 G. Wons, *Hutnictwo na ziemi zębówickiej*, [w:] „Rocznik powiatu oleskiego” 2013, nr 6, s. 144

14 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 691–692

15 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 692

16 L. Wachler, *Die Eisen-Erzeugung Oberschlesiens* [...], Oppeln 1847, s. 44–45, 66–69

17 R. Carnall, *Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen in dem preussischen Staate*, t. 2, cz. B, Berlin 1855, s. 152

18 F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Breslau 1865, s. 206, 239

19 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien. Statistik des Regierungs-Bezirks Oppeln* [...], Iserlohn 1860, s. 382, 391

20 Ibidem, s. 353; J.G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien* [...], Breslau 1845, s. 352

21 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...], op. cit.,

22 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 44–45, 66–67

23 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

24 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 391

W 1861 r. nie była wymieniona²⁵.

Później leśniczówka w miejsce fryszerii²⁶.

W 1950 r. nazwę miejscową Louisenhütte zmieniono na Malicz²⁷.

Oś, huta szkła

Około 1774 r. zbudowana przez Karla Ferdinanda von Blacha. Około 1790 zatrudniała 5 robotników i produkowała głównie zielone szkło taflowe²⁸.

W 1802 r. Oś i Tuły były wymienione jako dwie huty szkła²⁹.

W 1826 r. wyprodukowała 1500 kop różnego rodzaju tafli i szkła wypukłego, zatrudniała 7 robotników³⁰.

W 1840 r. tak samo³¹.

W 1847 r. wykazana, ale nie wiadomo, czy jeszcze była czynna³².

„[...] odwiedziliśmy hutę szkła w pobliżu kolonii Oś. Było jeszcze wcześniej rano, kiedy weszliśmy. Żona robotnika leżała na macie między węglami i spała. Jej dzieci w wieku od czterech do sześciu lat leżały na kawałku słomy. Chłopak leżał w samej koszuli na twardej, czarnej podłodze tuż przed piecem szklarskim, gdzie bił na niego żar. Jak niewiele trzeba, aby zaspokoić rzeczywiste, naturalne potrzeby człowieka. Chodząc po chacie nadepnąłem dość mocno na człowieka, który spał w ciemnym kącie. Obudził się i zawarczał trochę jak ktoś, kto wyraża niezadowolenie z bóleści, do których nie jest przyzwyczajony.”³³

Szumirad, fryszeria

W 1774 r. zbudowana przez księżną Christiane von Hoym von der Osten-Sacken (z d. Dieskau), nad potokiem Bystrzyna, jako część Szumiradzkiej Huty³⁴.

W 1779 r. wraz z fryszerią w Szumiradzie Radomilu wyprodukowała 1800 cetnarów żelaza sztabowego³⁵.

W 1782 r., poprzez małżeństwo z Amalie von Hoym, weszła na dobre w skład dziedzictwa księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen³⁶.

W 1783 r. wyprodukowała 800, w 1785 r. – 1000, w 1796 r. – 1800, w 1800 r. – 2000 i w 1804 r. 2500 cetnarów żelaza sztabowego. W 1805 r. wraz z fryszeriami w Szumiradzie

25 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit., s. 240

26 C. Flemming, *Karte der Kreise Kreuzburg und Rosenberg*, Glogau 1896/1899 (mapa)

27 Zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 15 grudnia 1949 r. o przywróceniu i ustaleniu nazw miejscowości (M.P. z 1950 r. nr 8, poz. 76)

28 E. Czihak, *Schlesische Gläser* [...], Breslau 1891, s. 34

29 G. Colmar (red.), *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, t. 26. Breslau 1892, s. 91

30 J.G. Knie, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien* [...], Breslau 1830, s. 458

31 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 397

32 E. Messow, *Topographisch-statistisches Handbuch des Preussischen Staats* [...], t. 2, Magdeburg 1847, s. 59

33 W. Harnisch, *Die weltkunde in einer planmässig geordneten Rundschau der wichtigsten neueren Land- und Seereisen* [...], t. 3, Leipzig 1859, s. 42

34 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 691

35 *Ibidem*, s. 692

36 A. Perlick, *Oberschlesische* [...], op. cit.

Radomilu, Szumiradzie Sobiszu i Trzebiszynie wyprodukowała 7200 cetnarów żelaza sztabowego³⁷.

W publikacji z 1818 r. wykazana jako czynna³⁸.

W 1826 r. nie była wymieniona, prawdopodobnie w tym czasie ksiązę August zu Hohenlohe-Oehringen przebudowywał ją na trzyogniskową³⁹.

W 1840 r. jako trzyogniskowa wyprodukowała 1800 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 5 talarów Rzeszy i 4500 cetnarów żelaza kolbowego do walcowni⁴⁰.

W 1846 r. podlegała Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukowała 2600 cetnarów żelaza sztabowego i 5300 cetnarów żelaza kolbowego do walcowni⁴¹.

W 1853 r. podlegała tak samo, wyprodukowała 3000 cetnarów żelaza sztabowego i 5000 cetnarów żelaza kolbowego do walcowni⁴².

W 1857 r. wykazana jako czteroogniskowa, wyprodukowała łącznie 7600 cetnarów żelaza sztabowego i żelaza kolbowego do walcowni o wartości 37.800 talarów, zatrudniała 16 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 75 członków swoich rodzin⁴³. W innym miejscu również wykazana jako czteroogniskowa⁴⁴.

W 1861 r. wykazana jako czynna, trzyogniskowa⁴⁵.

Szumirad, huta mosiądzu

W 1741 r. zbudowana przez Johanna Georga von Jänischa, na podstawie koncesji udzielonej przez cesarza Karła VI, z zastrzeżeniem nienaruszania dominującej pozycji grafów von Hoym⁴⁶.

Składała się z młyna galmanu, szmelcowni, kuźnicy [prawdopodobnie w Trzebiszynie], drutowni, tłoczni i formiarni. W ośmiu dużych tyglach szmelcowni wytapiano jednocześnie po 3 cetnary miedzi i galmanu. W ciągu 12 godzin uzyskiwano 1 cetnar mosiądzu, który był przekuwany na blachę, przeciągany na drut lub w inny sposób przetwarzany. Podczas I wojny śląskiej pięciokrotnie splądrowana, ponadto dwukrotnie – w 1743 i 1749 r. – zniszczona przez powódzie⁴⁷.

W 1750 r. zamknięta. W 1751 r. właściciel zbankrutował⁴⁸.

W 1752 r. być może działała⁴⁹.

37 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit.

38 Ch.F.E. Fischer, *Geographisch-statistisches Handbuch über Schlesien und die Grafschaft Glatz*, t. 2, Breslau-Jauer 1818, s. 32

39 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 666

40 Idem, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 581

41 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit.

42 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

43 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 353, 391

44 F. Grashof i in. (red.), *Zeitschrift des Vereins deutscher Ingenieure*, t. 5, Berlin 1861, s. 25

45 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit., s. 239

46 H. Fechner, *Geschichte* [...], op. cit., s. 10; *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 773

47 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit.

48 *Zeitschrift* [...] 1901, op. cit.

49 *Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im preussischen Staate*, t. 43, Berlin 1895, s. 75

W 1753 r. wylicytowana przez Juliusa Gebharda von Hoym. Raczej ponownie nieotwarta⁵⁰.

W 1755 r. definitywnie zamknięta⁵¹.

Szumirad Kamieniec, wielki piec

Około 1726 r. zbudowany przez Johanna Georga von Jänisch, nad Stawem Hutniczym na potoku Bystrzynie, jako serce Szumiradzkiej Huty⁵². Faktycznie stało się to najwcześniej w 1727 r., co wynika z analizy transakcji dotyczących tego miejsca⁵³.

W 1740 r. wykazany jako czynny⁵⁴.

Zaopatrywany w rudy żelaza z którychś „Lasowic koło Szumiradu”. W 1748 r. produkty określono jako słabe i kruche, o czym świadczyły turkusowo-niebieskie żużle i domieszki miedzi. W 1756 r. już jako dobre – o ile do wytopu nie używano rudy darniowej⁵⁵.

W 1750 r. zamknięty. W 1751 r. właściciel zbankrutował⁵⁶.

W 1752 r. być może działał⁵⁷.

W 1753 r. wylicytowany przez Juliusa Gebharda von Hoym. Wkrótce na pewno otwarty⁵⁸.

W 1756 r. wykazany jako czynny⁵⁹.

W 1759 r. nie był wymieniony, ale w 1768 r. pojawił się ponownie⁶⁰.

W latach 1774–1775 przebudowany przez księżną Christiane von Hoym von der Osten-Sacken (z d. Dieskau)⁶¹.

W 1782 r., poprzez małżeństwo z Amalie von Hoym, wszedł na dobre w skład dziedzictwa księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen⁶².

W 1783 i 1785 r. wyprodukował po 5000 cetnarów żelaza surowego, w 1796 r. – 7000 cetnarów⁶³.

W 1798 r. przebudowany na zlecenie księcia przez Arnolda Heinricha Voßa. Przez 10 tygodni pracy po przebudowie dał 501,5 cetnara żelaza surowego⁶⁴. Gdzie indziej zapisano, że w 1795 r. zbudowany na miejscu starego, mniejszego obiektu⁶⁵. Z kolei w publikacji z 1799 r. wykazany jako fryszernia (możliwe, że tymczasowa, podczas przebudowy wielkiego

50 G. Kraus, *Christiane* [...], op. cit.; *Zeitschrift* [...] 1901, op. cit.

51 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit.

52 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 691

53 J. Farys, *Księga* [...], op. cit.

54 H. Dickmann, *Friedrich der Große und die Eisenindustrie. Zur 150. Wiederkehr seines Todestages am 17. August 1936*, [w:] „Stahl und Eisen” 1936, z. 33, s. 2

55 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit.

56 *Zeitschrift* [...] 1901, op. cit.

57 *Zeitschrift* [...] 1895, op. cit.

58 G. Kraus, *Christiane* [...], op. cit.; *Zeitschrift* [...] 1901, op. cit.

59 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 692

60 *Ibidem*, s. 691

61 Th. Schüick, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 353

62 A. Perlick, *Oberschlesische* [...], op. cit.

63 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 692

64 *Ibidem*, s. 691

65 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit.

pieca)⁶⁶.

W 1800 r. wyprodukował 7000, w 1804 r. – 12000 i w 1805 r. 11520 cetnarów żelaza surowego⁶⁷.

W 1826 r. wyprodukował 9000 cetnarów żelaza surowego, zatrudniał 10 robotników⁶⁸.

W 1832 r. wykazany jako czynny⁶⁹.

W 1840 r. wyprodukował 18.000 cetnarów żelaza surowego o wartości 2 talarów Rzeszy, zatrudniał 14 robotników⁷⁰.

W 1846 r. podlegał Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukował 22.500 cetnarów żelaza surowego i 2500 cetnarów żeliwa, był zaopatrywany w surowiec z kopalń rud żelaza w Biadaczu, Bodzanowicach (Javor), Maciejowie, Pogorzałce i Więckowicach oraz z za Proсны – Strojca⁷¹.

W 1853 r. podlegał Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie Kamieńcu, wyprodukował 26.000 cetnarów żelaza surowego, był zaopatrywany w surowiec z kopalń rud żelaza w Biadaczu, Bodzanowicach (Javor), Maciejowie, Pogorzałce i Więckowicach⁷².

W 1857 r. wyprodukował 27.300 cetnarów żelaza surowego o wartości 67.300 talarów i 1600 cetnarów żeliwa o wartości 3733 talarów, zatrudniał 27 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 93 członków swoich rodzin⁷³.

W 1858 r. wyprodukował 24.000 cetnarów żelaza surowego⁷⁴.

W 1861 r. wykazany jako czynny⁷⁵. W 1871 r. tak samo⁷⁶. W publikacji z 1873 r. tak samo⁷⁷.

Szumirad Radomil, cajniarnia

W 1804 r. zbudowana przez księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen, nad potokiem Bystrzyna, jako część Szumiradzkiej Huty. Tego roku wyprodukowała 800 cetnarów żelaza cajniarskiego, a w 1805 r. wraz z cajniarnią w Szumiradzie Sobiszu – 1000 cetnarów⁷⁸.

W 1826 r. wyprodukowała 500 cetnarów żelaza cajniarskiego, zatrudniała 4 robotników⁷⁹.

Wkrótce zamknięta w związku z budową walcowni⁸⁰.

66 J.Ch. Gädicke, *Fabriken- und Manufacturen-Adress-Lexicon von Teutschland und einigen angränzenden Ländern*, t. 2, Weimar 1799, s. 258

67 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 692

68 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

69 *Amts-Blatt der Königlichen Oppelnschen Regierung* z 1832 r., fragm. 33, dod. nadzw., s. 12

70 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit.

71 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 44–45, 66–69

72 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

73 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 382, 384

74 *Jahrbuch des Schlesischen Vereins für Berg- und Hüttenwesen*, t. 1, Breslau 1859, s. 228

75 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit.

76 *Verzeichniß sämtlicher Ortschaften der Provinz Schlesien* [...], Breslau 1872, s. 72

77 *Adressbuch des Grundbesitzes in der Provinz Schlesien* [...], [cz.] III, *Regierungsbezirk Oppeln*, Berlin 1873, s. 96–97

78 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 691–692

79 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

80 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 353

Szumirad Radomil, fryszeria

Około 1726 r. zbudowana przez Johanna Georga von Jänisch, nad potokiem Bystrzyna, jako część Szumiradzkiej Huty⁸¹. Faktycznie stało się to najwcześniej w 1727 r., co wynika z analizy transakcji dotyczących tego miejsca⁸².

W 1740 r. wykazana jako czynna⁸³.

W 1750 r. zamknięta. W 1751 r. właściciel zbankrutował⁸⁴.

W 1752 r. być może działała⁸⁵.

W 1753 r. wylicytowana przez Juliusa Gebharda von Hoym. Wkrótce na pewno otwarta⁸⁶.

W 1756 r. wykazana jako czynna⁸⁷.

W 1759 r. nie była wymieniona, ale w 1768 r. pojawiła się ponownie⁸⁸.

W 1779 r. wraz z fryszerią w Szumiradzie wyprodukowała 1800 cetnarów żelaza sztabowego⁸⁹.

W 1782 r., poprzez małżeństwo z Amalie von Hoym, weszła na dobre w skład dziedzictwa księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen⁹⁰.

W 1783 r. wyprodukowała 800, w 1785 r. – 1000, w 1796 r. – 2000, w 1800 r. nie była wymieniona, a w 1804 r. wyprodukowała 2400 cetnarów żelaza sztabowego. W 1805 r. wraz z fryszeriami w Szumiradzie, Szumiradzie Sobiszu i Trzebiszynie wyprodukowała 7200 cetnarów żelaza sztabowego⁹¹.

W 1826 r. wyprodukowała 1500 cetnarów żelaza sztabowego, zatrudniała 5 robotników⁹².

Wkrótce zamknięta w związku z budową walcowni⁹³.

Szumirad Radomil, walcownia

W 1827 r. zbudowana przez księcia Augusta zu Hohenlohe-Oehringen, w miejsce cajiarni i fryszerii, nad potokiem Bystrzyna, jako część Szumiradzkiej Huty. Posiadała stanowiska do cięcia i walcowania żelaza sztabowego oraz piec do wyżarzania⁹⁴.

W 1846 r. podlegała Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukowała 2500 cetnarów żelaza sztabowego, 7500 cetnarów żelaza ciętego i 1800 cetnarów czarnej blachy⁹⁵.

81 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 691

82 J. Farys, *Księga* [...], op. cit.

83 H. Dickmann, *Friedrich* [...], op. cit.

84 *Zeitschrift* [...] 1901, op. cit.

85 *Zeitschrift* [...] 1895, op. cit.

86 G. Kraus, *Christiane* [...], op. cit.; *Zeitschrift* [...] 1901, op. cit.

87 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 692

88 *Ibidem*, s. 691

89 *Ibidem*, s. 692

90 A. Perlick, *Oberschlesische* [...], op. cit.

91 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 692

92 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

93 Th. Schück, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.

94 *Ibidem*

95 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 44–45, 66–67

W 1853 r. podlegała tak samo, wyprodukowała 9000 cetnarów żelaza ciętego⁹⁶.

W 1857 r. wyprodukowała 10.200 cetnarów żelaza ciętego o wartości 61.200 talarów, zatrudniała 10 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 40 członków swoich rodzin⁹⁷.

W 1861 r. wykazana jako czynna⁹⁸.

W 1871 r. wykazana jako fryszeria⁹⁹.

W publikacji z 1873 r. nie była wymieniona¹⁰⁰.

Szumirad Ryczek, cajniarnia

Zbudowana w bliżej nieznanym czasie przez księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen lub księcia Augusta zu Hohenlohe-Oehringen, nad potokiem Bystrzyna, jako część Szumiradzkiej Huty.

W 1826 r. wykazana po raz pierwszy, wyprodukowała 400 cetnarów żelaza cajniarskiego, zatrudniała 2 robotników¹⁰¹.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹⁰².

W 1840 r. wykazana, ale bez podania wielkości produkcji¹⁰³.

W 1846 r. nie była wymieniona¹⁰⁴; w 1853 r. tak samo¹⁰⁵; w 1857 r. tak samo¹⁰⁶.

Szumirad Sobisz (Nowy Sobisz), fryszeria

W 1803 r. zbudowana przez księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen, nad potokiem Bystrzyna, dwuogniskowa, jako część Szumiradzkiej Huty¹⁰⁷.

W 1804 r. wyprodukowała 2400 cetnarów żelaza sztabowego. W 1805 r. wraz z fryszerniami w Szumiradzie, Szumiradzie Radomilu i Trzebiszynie wyprodukowała 7200 cetnarów żelaza sztabowego¹⁰⁸.

W 1826 r. wyprodukowała 1400 cetnarów żelaza sztabowego, zatrudniała 5 robotników¹⁰⁹.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹¹⁰.

W 1840 r. wyprodukowała 100 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 5 i 2/3 talara Rzeszy i 1500 cetnarów żelaza kolbowego do walcowni, zatrudniała 2 robotników¹¹¹.

96 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

97 Th. Schück, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 391

98 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit.

99 *Verzeichniß* [...], op. cit., s. 147

100 *Adressbuch* [...], op. cit.

101 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

102 *Amts-Amts-Blatt* [...], op. cit.-*Blatt* [...], op. cit.

103 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit.

104 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 44-45, 66-69

105 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

106 Th. Schück, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.

107 *Ibidem*, s. 353

108 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit.

109 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

110 *Amts-Blatt* [...], op. cit. [...], op. cit.

111 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit.

W 1846 r. podlegała Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukowała 350 cetnarów żelaza sztabowego i 5400 cetnarów żelaza kolbowego do walcowni¹¹².

W 1853 r. podlegała tak samo, wyprodukowała 3000 cetnarów żelaza kolbowego¹¹³.

W 1857 r. (wykazana pod nazwą Ryczek) wyprodukowała 5300 cetnarów żelaza kolbowego o wartości 24.733 talarów, zatrudniała 11 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 25 członków swoich rodzin¹¹⁴.

W 1861 r. wykazana (pod nazwą Ryczek) jako czynna¹¹⁵.

W 1871 r. wykazana (pod nazwą Sobisz-Ryczek) jako czynna¹¹⁶.

W publikacji z 1873 r. wykazana jako czynna¹¹⁷.

Szumirad Sobisz (Stary Sobisz), cajniarnia

W 1804 r. zbudowana przez księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen, nad potokiem Bystrzyna, jako część Szumiradzkiej Huty. Tego roku wyprodukowała 900 cetnarów żelaza cajniarskiego, a w 1805 r. wraz z cajniarnią w Szumiradzie Radomilu – 1000 cetnarów¹¹⁸.

W 1826 r. wyprodukowała 400 cetnarów żelaza cajniarskiego, zatrudniała 4 robotników¹¹⁹.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹²⁰.

W 1840 r. wyprodukowała 10.000 cetnarów żelaza cajniarskiego o wartości 5 i 2/3 talara Rzeszy, zatrudniała 2 robotników¹²¹.

W 1846 r. podlegała Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukowała 1250 lub 1200 cetnarów żelaza cajniarskiego¹²².

W 1853 r. nie była wymieniona¹²³; w 1857 r. tak samo¹²⁴.

Trzebiszyn, fryszeria

W 1788 r. zbudowana przez księcia Friedricha Ludwiga zu Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen, nad rzeką Budkowiczanką, jako część Szumiradzkiej Huty¹²⁵.

W 1796 r. wyprodukowała 800, w 1800 r. nie była wymieniona, a w 1804 r. wyprodukowała 2400 cetnarów żelaza sztabowego. W 1805 r. wraz z fryszerniami w Szumiradzie, Szumiradzie Radomilu i Szumiradzie Sobiszu wyprodukowała 7200 cetnarów żelaza

112 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit.

113 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

114 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 391

115 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit.

116 *Verzeichniß* [...], op. cit., s. 175

117 *Adressbuch* [...], op. cit.

118 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 691–692

119 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

120 *Amts-Blatt* [...], op. cit.

121 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit.

122 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit.

123 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

124 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.

125 *Ibidem*, s. 353

sztabowego¹²⁶.

W 1826 r. wyprodukowała 1200 cetnarów żelaza sztabowego, zatrudniała 5 robotników¹²⁷.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹²⁸.

W 1840 r. wyprodukowała 1800 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 5 talarów Rzeszy, zatrudniała 5 robotników¹²⁹.

W 1846 r. podlegała Urzędowi Hutniczemu w Szumiradzie, wyprodukowała 2800 cetnarów żelaza sztabowego¹³⁰.

W 1853 r. podlegała tak samo, wyprodukowała 2500 cetnarów żelaza sztabowego¹³¹.

W 1857 r. wyprodukowała 2211 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 12.897 talarów, zatrudniała 5 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 21 członków swoich rodzin¹³².

W 1861 r. wykazana jako czynna¹³³.

Trzebiszyn, kuźnica

W 1743 r. wykazana (Nakielska Kuźnia)¹³⁴.

Natomiast wcześniej, w 1736 r. niewykazana¹³⁵. W 1740 r. tak samo¹³⁶. W związku z tym prawdopodobnie była częścią (wydziałem) huty mosiądzu w Szumiradzie, z którą dzieliła losy.

Tuły, cajiarnia

Zbudowana w bliżej nieznanym czasie przez Karla Ernsta von Blacha, nad rzeką Budkowiczanką, wspólnie z fryszerią stworzyła Tulską Hutę¹³⁷.

W 1826 r. wykazana po raz pierwszy, wyprodukowała 150 cetnarów żelaza cajiarnskiego, zatrudniała 1 robotnika¹³⁸.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹³⁹.

W 1840 r. wyprodukowała 250 cetnarów żelaza cajiarnskiego o wartości 6 i 1/3 talara Rzeszy, zatrudniała 2 robotników¹⁴⁰.

126 Zeitschrift [...] 1902, op. cit., s. 692

127 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, s. 790

128 Amts-Blatt [...], op. cit.

129 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 691

130 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 44–45, 66–67

131 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.

132 Th. Schück, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 391

133 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit., s. 240

134 J.J. Korn, *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirten Grafschaft Glatz* [...], de Anno 1743. A bis U, Breslau b.d., s. 136

135 J.W. Wieland, *Principatus Silesiae Oppoliensis* [...], Norimbergæ 1736 (mapa)

136 H. Dickmann, *Friedrich* [...], op. cit.

137 Amts-Blatt der Königlichen Oppelnschen Regierung z 1822 r., fragm. 3, s. 26

138 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 782

139 Amts-Blatt [...] z 1832 r. op.cit.

140 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 684

W 1846 r. wyprodukowała 500 cetnarów żelaza cajniarskiego¹⁴¹; w 1853 r. – 300 cetnarów¹⁴².

W 1857 r. wyprodukowała 300 cetnarów żelaza cajniarskiego o wartości 2000 talarów, zatrudniała 2 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 6 członków swoich rodzin¹⁴³.

W 1861 r. nie była wymieniona¹⁴⁴.

Tuły, fryszeria

W 1781 r. zbudowana przez Karla Ferdinanda von Blacha, nad rzeką Budkowiczanką, w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, za zwrotem połowy kosztów, na potrzeby rządowej Kluczborskiej Huty w Zagwiździu. W 1789 r. przejęta przez niego¹⁴⁵.

W 1783 r. wyprodukowała 800, w 1785 r. – 900, w 1796 r. – 1800, w 1804 r. – 1800 i w 1806 r. 1000 cetnarów żelaza sztabowego. W 1806 r. przyniosła 500 talarów Rzeszy zysku, zatrudniała 5 robotników¹⁴⁶.

Wspólnie z nowo zbudowaną cajniarnią stworzyła Tuską Hutę¹⁴⁷.

W 1826 r. wyprodukowała 570 cetnarów żelaza sztabowego, zatrudniała 4 robotników¹⁴⁸.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹⁴⁹.

W 1840 r. wyprodukowała 1500 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 5 talarów Rzeszy, zatrudniała 5 robotników¹⁵⁰.

W 1846 r. wyprodukowała 1500 cetnarów żelaza sztabowego¹⁵¹; w 1853 r. – 2100 cetnarów¹⁵².

W 1857 r. wyprodukowała 1800 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 10.200 talarów, zatrudniała 5 robotników, którzy mieli na utrzymaniu 11 członków swoich rodzin¹⁵³.

W 1861 r. wykazana jako czynna¹⁵⁴.

Później młyn w miejsce fryszerii¹⁵⁵.

Po II wojnie światowej nazwę miejscową Frischmühle zmieniono na Zimnik.

Wędrynia, fryszeria

W 1797 r. Eva Maria Theresia von Pritzelwitz (z d. Stechow) uzyskała koncesję na fryszerię¹⁵⁶. W 1798 r. dokonano zmiany przedmiotu koncesji – na hutę szkła¹⁵⁷. Nie ma

- 141 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 84–85
- 142 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit., s. 148
- 143 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.
- 144 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit., s. 246
- 145 *Zeitschrift* [...] 1902, op. cit., s. 732
- 146 Ibidem
- 147 *Amts-Blatt* [...] z 1822 r., op. cit.
- 148 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.
- 149 *Amts-Blatt* [...] z 1832 r., op. cit.
- 150 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit.
- 151 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit.
- 152 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit.
- 153 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.
- 154 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit.
- 155 C. Flemming, *Karte* [...], op. cit.
- 156 *Zeitschrift* [...] 1901, s. 564
- 157 E. Czihak, *Schlesische* [...], op. cit., s. 35

żadnych dowodów na spożytkowanie koncesji: w publikacji z 1804 r. nie wymieniono żadnego zakładu hutniczego w Wędryni¹⁵⁸; w publikacji z 1818 r. tak samo¹⁵⁹; w 1822 r. tak samo¹⁶⁰.

Ostatecznie powstała fryszernia zbudowana przez Gottloba von Rechwitz-Kaderžin, nad rzeką Budkowiczanką, jako Wędryńska Huta.

W 1826 r. wykazana po raz pierwszy, wyprodukowała 250 cetnarów żelaza sztabowego, zatrudniała 4 robotników¹⁶¹.

W 1832 r. wykazana jako czynna¹⁶².

W 1840 r. wyprodukowała 320 cetnarów żelaza sztabowego o wartości 4 talarów Rzeszy, zatrudniała 3 robotników¹⁶³.

W 1846 r. wyprodukowała 2000 cetnarów żelaza sztabowego¹⁶⁴.

W 1847 r. wykazana jako czynna¹⁶⁵.

W 1853 r. wykazana jako „od lat wygaszona”¹⁶⁶; w 1857 r. – jako nieczynna¹⁶⁷.

Później tartak w miejsce fryszerni¹⁶⁸.

Inne zakłady produkcyjne

- Gronowice, smolarnia – wykazana w 1857 r.¹⁶⁹
- Laskowice, potażarnia – wykazana w publikacjach z 1830 r.¹⁷⁰ i 1845 r.¹⁷¹
- Laskowice, smolarnia – wykazana w publikacjach z 1830 r.¹⁷² i 1845 r.¹⁷³ oraz w 1857 r.¹⁷⁴
- Lasowice Małe, potażarnia – wykazana w publikacji z 1830 r.¹⁷⁵
- Lasowice Wielkie, smolarnia – wykazana w 1857 r.¹⁷⁶
- Szumirad, smolarnia – wykazana w 1857 r.¹⁷⁷
- Trzebiszyn, potażarnia – wykazana w publikacji z 1830 r.¹⁷⁸

158 J.A.V. Weigel, *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien*, cz. 8, Berlin 1804, s. 64 - 65

159 Ch.F.E. Fischer, *Geographisch-statistisches Handbuch über Schlesien und die Grafschaft Glatz*, t. 2, Breslau-Jauer 1818, s. 32

160 Amts-Blatt [...] z 1822 r., po. cit.

161 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 840

162 Amts-Blatt [...] z 1832 r., op. cit., s. 13

163 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 733

164 L. Wachler, *Die Eisen* [...], op. cit., s. 86-87

165 Idem, *Die Eisen-Erzeugung Niederschlesiens und der Grafschaft Glatz*, Oppeln 1848, s. 63

166 R. Carnall, *Zeitschrift* [...], op. cit., s. 156

167 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 375

168 F. Triest, *Topographisches* [...], op. cit., s. 212; C. Flemming, *Karte* [...], op. cit.

169 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 499

170 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 409

171 Idem, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 352

172 Idem, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

173 Idem, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit.

174 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit., s. 499

175 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit.

176 Th. Schü ck, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.

177 Ibidem

178 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 790

- Trzebiszyn, smolarnia – wykazana w 1857 r.¹⁷⁹
- Tuły, potażarnia – wykazana w publikacji z 1830 r.¹⁸⁰
- Wędrynia, smolarnia – wykazana w 1857 r.¹⁸¹
- Wędrynia, wapiennik – wykazany w publikacjach z 1830 r.¹⁸² i 1845 r.¹⁸³

Znaki fabryczne

Znaki fabryczne nadano zakładom hutniczym w 1822 r., były stosowane na wyrobach, w celu ich identyfikacji¹⁸⁴.

1822 r.



Szumiradzka Huta

T. H.

Tulska Huta

1832 r.



Szumiradzka Huta

jw.

Tulska Huta

W W

Wędryńska Huta

1846 r.



Szumiradzka Huta

T. H.

Tulska Huta

D. W.

Wędryńska Huta

179 Th. Schück, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.

180 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 782

181 Th. Schück, *Ober-Schlesien* [...], op. cit.

182 J.G. Knie, *Alphabetisch* [...] 1830, op. cit., s. 840

183 Idem, *Alphabetisch* [...] 1845, op. cit., s. 733

184 Amts-Blatt [...] z 1822 r., op. cit., s. 26 i dalsze; Amts-Blatt [...] z 1832 r., op. cit., s. 12–13; L. Wachler, *Die Eisen* [...] 1847, s. 42, 44